

ALİ'NİN 'AYN'I : XVII. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI BÜROKRASİSİNDE KÂTİB RUMUZLARI*

Feridun M. Emecen

XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı idari teşkilâtı ve taksimâtı toprak sistemi ve mâliyesi, devlet hizmetlileri hakkında yazdığı, sadece zamanında değil günümüzde de tarihçiler tarafından çok kullanılan kaynak niteliğini hâiz iki risalesi ile şöhret kazanan Defter emini Ali Efendi'nin lekabının çok defa gelişigüzel, anlamına ve özelliğine pek dikkat edilmeksizin yazılmakta olduğu görülmektedir. Basit gibi görünen bu durum, aslında Osmanlı kitâbetinde uzun süre devam eden köklü ve yerleşmiş bir geleneği göstermekte bahis konusu lekabın nereden geldiği, ne maksatla alındığı ve ne şekilde okunup yazılması gerektiği; bu tarz rumuzların bürokrasi geleneğindeki yeri ve önemi, üzerinde durulması gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan, Divan-ı humâyûn kâtibliği, suvari mukabeleciliği, hazine kâtibliği ve defter eminliği görevlerini yapan Ali Efendi'nin lekabı yerli ve yabancı çeşitli araştırmalarda kaynak olarak kullanılırken neye dayandığına ve ne anlama geldiğine dikkat edilmeksizin «Ayn, Ayn-i, Aynı,

* Bu çalışmanın ortaya çıkışında, Ali Efendi'nin lekabının nasıl okunması gerektiği ve neye delâlet ettiği üzerinde durup etrafındaki talebelerini bu konuda uyaran hocam Prof. Dr. Ectir Kütüköğlü'nun rolü büyüktür. Arşivdeki çalışmalarım sırasında burada üzerinde durulacak olan defterleri incelerken kâtib rumuzları arasında «Ayn Ali» adını görünce durumu kendisine belirtmiş, o da bu meselenin vuzuha kavuşmuş olması dolayısıyla memnuniyetini izhar ederek, bu konuyu yazmamı istemişti. Bu vesile ile kendisini rahmetle yâd etmeyi borç bilirim.

Aynî, Aynî» şekillerinde yazılmaktadır¹. Ancak serdarlarla sefere gitmeyip İstanbul'da kalmaları kararlaştırılan kıdemli kâtiblerin listelerini ve görev değişikliklerini gösteren bir defterdeki açık kayıtlar², bu lekabın nasıl okunması ve yazılması gerektiği hususundaki şüpheleri bertaraf ettiği gibi, kitâbet ananesinin bu pek bilinmeyen yanını da aydınlığa kavuşturmuştur. Buna göre Ali Efendi'nin lekabı onun Divân-ı humâyun kâtibliği görevine dayanmaktadır. Nitekim söz konusu defterlerde, Divân kâtiblerinin isimleri yanında, genellikle asıl adlarına dayanan ve kendisini temsil eden ayırd edici bir işaret, rumuz veya mahlaslarının bulunduğu görülmektedir. Ali Efendi de, asıl ismi Ali'nin ilk harfi olan (ع) 'in tek değil, düz yazılış şeklini (عین) rumuz olarak almıştır³. Defterdeki diğer Ali adlı kâtiblerin her birinin ayrı ayrı rumuzlar kullanmaları, yazdıkları hüküm, berat gibi kayıtların kimin tarafından hazırlandığının belirlenmesi ve herhangi bir karışıklığa meydan verilmemesi düşüncesinden kaynaklanmıştır. Meselâ Ali Efendi «Ayn» rumuzunu kullanırken diğer Ali (ع) 'i, bir diğeri «La'li»

1 Bu lekabın değişik şekillerde yazıldığı pek çok araştırma olduğundan burada bunları göstermek mümkün olmamakla birlikte, *Risâle'nin* tıpkı baskısına bir giriş yazan T. Gökbilgin, onun adını «Ayn-i Ali» yazdığı gibi kitabın başında da bu isim yer almıştır (*Kavânin-i Âli-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1979). Bu adın nasıl okunması gerektiği hususunda ilk defa sefere götürülen defterlerle ilgili bir çalışmada temas edilmiş (F.M. Emece, «Sefere Götürülen Defterlerin Defterli», *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 257, not 61), *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde (=DİA) «Ayn Ali» maddesi yazılırken bu bilgi oraya ilave ve madde başlığı tashih olunmuştu (IV, 258-259). Öte yandan D.A. Howard, neye istinad ettiğini açıklamaksızın bu adı «Ayn Ali» şeklinde doğru kaydetmiştir (*The Ottoman Timar System and its Transformation, 1563-1656*, Indiana University, 1987, s. 75, not 62; a. mlf, «The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry Defter-i Hakani: Mid-fifteenth to Mid-seventeenth centuries», *Archivum Ottomanicum*, XI, 1988, s. 216, 223, 227, not 68).

2 Bu çalışmada esas olarak alınan defterler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), Kamil Kepeci Tasnifi (=KK), nr. 7530'da ve Bâb-ı Âsafi, Defterhâne-i Âmire (=A. DF'E), nr. 68'de bulunmaktadır.

3 Bk. Ekteki liste, nr. 33.

4 Liste, nr. 5; 22 Cumâdelülâ 1013/16 Ekim 1604'de Hacc'a gitmek için izin alan, Mehmed ve Hasan adlı oğullarına İbtidâdan timar tevcih edilen (bk. A. RSK, nr. 1477, s. 31, 42) Ali Efendi'nin lekabının bir başka kayıta yanlış olarak «Ayn» tarzında yazıldığı da görülmektedir (Bk. vefâtı dolayısıyla 27-28

(لى) ⁵, ötekisi ise Âli (على) ⁶ işaret ve mahlasını tercih etmiştir. Hatta bunlar kâtib zümresi arasında asıl isimlerinden ziyâde almış oldukları bu lekabları ve rumuzları ile tanınmışlardı. Şu halde Ali Efendi'nin lekabı ile birlikte adı yazılırken, bazı tarihi kaynaklarda da adlarına rastlanan ve aynı anlayıştan kaynaklanan, yâni kâtiblik mesleğinden gelen lekab, rumuzları ile anılan, reisülkütâb ve nişancılık görevlerinde bulunmuş Lâm Ali Çelebi, Dâl Mehmed Çelebi örneklerinde olduğu üzere «Ayn Ali» şeklinin tercih edilmesi daha doğru olacaktır.

Ayn Ali Efendi'nin adı vesilesiyle yukarıda zikredilen ve tam metni ekte aynen verilen defterlerden, bu gibi işaretlerin kullanılmasındaki gaye ve rumuz örnekleri hakkında bilgi edinmek de mümkündür: Bilindiği gibi Divân kâtiblerinin başlıca görevlerini Divân'da alınan kararları, hükümleri, tezkireleri, tevcih ve tayin beratlarını kaleme almak, eski kayıtları çıkarmak ve muameleye hazır hale getirmek teşkil ediyordu. Devletin genişleme ve gelişmesine paralel olarak bürokrasinin inkişâfı, muamelelerin yoğunluk kazanması, çeşitli büroların teşekkülü ve ihtisaslaşmasına, dolayısıyla kâtib sayılarının artmasına yol açmıştı⁷. Bilhassa Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren bürokrasinin gelişmesiyle sayıları daha da artan kâtiblerin zaman zaman tarihi kaynaklara da akseden suiistimâllerinin önlenmesi ve kayıtları kimlerin tut-

Rebiülâhır 1014/11-12 Eylül 1605 tarihliyle yerine yapılan tayinlerle ilgili kayıtlar: BA, KK, nr. 256, s. 20).

5 Liste, nr. 15.

6 Liste, nr. 31.

7 Osmanlı sivil bürokrasisinin en önemli unsurunu teşkil eden kâtipler hakkında yapılan çalışmalar henüz yeterli olmayıp yetişme tarzları, görevleri, istihdam edildikleri yerler, tayin şekilleri, henüz bütün cepheleriyle açıklığa kavuşturulmuş değildir. Kâtibler hakkında bk. H. İnalçık, «Reisülkütâb», *IA*, IX, 671-683. Ayrıca diğer son çalışmalar için bk. J. Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prachtigen*, Wiesbaden 1974; C. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli*, Princeton 1986, s. 214-231; a. mlf, «Preliminaries to the Study of the Ottoman Bureaucracy», *Journal of Turkish Studies, Raiyyet Rûsumu*, X (1986), 135-141; C. Woodhead, «From Scribe to Litterateur: The Career of a Sixteenth-Century Ottoman Kâtib», *Bulletin of the British Society for Middle Eastern Studies*, IX (1982), 55-74; a. mlf, «Research on the Ottoman Scribal Service, c. 1574-1630», *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, Berlin 1992, s. 311-328.

tuğunun belli olması maksadıyla, hazırlanan hüküm ve beratların sûretlerinin kaydedildiği defterlerde ilgili hükümlerin yanlarına ayırd edici özelliklerine işaret eden rumuzlar koyma usulünün tatbikine başlandığı söylenebilir. Bu aynı zamanda kâtiblerin kendi içlerinde bir «oto-kontrol» mekanizmasının kurulmasını da temin etmişti. Kaydı hazırlayan, yazan veya kontrol eden kâtibin belirlenmesi lüzumu giderek daha da önem kazanmaya başlamış, aynı isimli kâtiblerin mevcûdiyeti de doğrudan kendi isimleri yerine bu çeşit ayırd edici rumuzlar veya lekabların kullanılmasına sebep olmuştur.

Bu tatbikatın tarihi seyri, yâni ne zaman başladığı, ne vakitten itibaren Divân bürolarının *Mühimme, Ruus, Tahvil ve Nişan* kayıtlarında yer aldığı hususu kat'î olarak belli olmamakla birlikte, XVI. yüzyılın ortalarına doğru görülmeye başlandığını, asrın ikinci yarısında giderek yoğunluk kazandığı, sonlarından itibaren de sıklıkla kullanılageldiği ifade edilebilir. Ancak bu döneme ait söz konusu büroların defterlerinin hepsinde bu kayıtların kullanıldığı söylenemez. Nişan ahkâmı dışında, bu durumun muhtemelen kâtiblerin âmiri olan reisülküttabın titizliği ile bağlantılı olabileceği de hatıra gelmektedir.

Kâtib rumuzları ile ilgili ilk kayıtlardan bazıları, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve şimdilik en eski *Mühimme* olarak kabul edilen divan kayıtlarını havi defterdeki bazı hükümlerin üstlerinde yer almaktadır⁸. Bunun yanısıra tesbit edebildiğimiz XVI. asrın ikinci yarısına ait *Mühimme* defterlerinin bazılarının baş tarafında, Divân'da nöbetleşe olarak görev yapan kâtiblerin rumuzlarının yer alması, içeride de hükümlerin yanlarında bu rumuzların görülmesi, tatbikatın giderek yaygınlık kazandığının delili olmalıdır. Meselâ 60 ve 61 numaralı *Mühimme* defterlerinin ilk sayfalarında iki nöbetli olarak, Cumartesi ve Pazartesi, Pazar ve Salı günleri vazife başında bulunması gereken kâtibler rumuzları ile kaydedilmiştir. Bu iki defterdeki listelere göre, I. nöbetli olarak Cumartesi ve Pazartesi görev yapan 19-25; II. nöbetli olarak Pazar ve Salı günleri görev yapan 17-20 kâtib bulunuyordu. 994-995 (1586-1587) yıllarına ait 61 numaralı *Mü-*

8 TSMK, nr. E 12321, s. 73.

himme'nin başındaki listeye göre bu kâtiblerin isim ve rumuzları şu şekilde idi :

I. Nöbetli :

(صد) (حو) (محمد ح) (جعتر ف) (حمزه) (غا) (را) (ان) (شیخی)
(جم) (ساستره) (فیض) (منصور) (عطا) (مقبل) (بیید) (عمر ع)
(احمد محرر) (محمود برادر صف)

II. Nöbetli :

(دال) (سدك) (محمود نارده) (احمد لسانی) (لی) (قورد) (ص)
(صنی) (عثمان تابع فرح بك) (ولی و) (سخا) (علی علا) (رجب بك)
(زهدي) (عبدی دستاری) (ابراهيم ه) (احمد جراح زاده)

Çoğunun isimleri açık olarak verilmeyen ve Divân günleri vazifede bulunan kâtiblerin 1586-87'deki bu listesi ile 1585-86 tarihli 60 numaralı *Mühimme*'de yer alan liste arasında ufak-tefek bâzı farklar vardır. Bu sonucusunda bâzı kâtiblerin rumuzları dâire içine alınarak altlarına seferde olduklarına dâir kayıtlar düşülmüştür. Her iki nöbetli olarak 6-7 kâtibin seferli olduğu, ikisinin görevle Budin'e gittikleri anlaşılmaktadır. Bazılarının ise yüksek dereceli kâtiblere bağlı olarak çalıştıkları görülmektedir. Meselâ Osman adlı bir kâtib meşhûr şehnameci ve Divân kâtibi Taliki-zâde Mehmed'e bağlı bulunuyordu (*Mühimme*, nr. 60, s. 3).

Bâzı *Mühimme* defterlerindeki kayıtlar incelendiğinde, genellikle hükümlerin yanında müsveddeyi hazırlayan kâtibin rumuzu, bunu kaleme alan kâtibin kimliği veya rumuzu, kontrol edildiğine dâir «görüldü» veya (//) işaretlerinin yer aldığı dikkati çekmektedir. Meselâ «Beç Kralı»na yazılan nâme, *Mühimme*'ye kaydedilirken bunun üst tarafına «nesihle yazıldı» ibâresi ve kâtibin rumuzu (ج) ile «nukilet» kaydı konmuştur⁹. Öte yandan bu gibi

9 BA, *Mühimme*, nr. 14, hüküm: 14, ayrıca bk. hüküm: 36, 45, 179. Bu çeşit hükümler üzerindeki diğer muamele ve kayıtlar hakkında bk. M. Kütük-

kayıtların çok olduğu 60, 61 ve 62 numaralı *Mühimme*'lerde de yazılıp suretleri kaydedilen hükümlerin yanına bunu hazırlayan kâtibin rumuzu «bâ-müsvedde» ibâresiyle, hükümün aslını yazanın adı veya rumuzu «bâ-hatt» ifadesiyle belirtilmiş, «bâ-tashih-i Efendi» kaydıyla reisülküttabın kontrolünden geçtiği yazılmıştır¹⁰. Meselâ 3 Ramazan 994/18 Ağustos 1586 tarihli olup vezir Sinan Paşa'ya yazılan serdarlık hükmünün *Mühimme*'deki sûretinin üstünde «bâ-müsvedde-i Li (Veli)» ve «bâ-tashih-i Reis Efendi» ibâreleri yer almaktadır¹¹. Reisülküttab Tâcizâde zamanında «mîri ahkâm»ın kaydedildiği 1587 tarihli *Mühimme*'deki bir hükmün üstünde de «bâ-hatt-ı humâyûn», «bâ-müsvedde-i An (ان)», «bâ-tashih-i Hazret-i Efendi» kayıtları bulunmaktadır¹².

Bu birkaç örnekten anlaşılacağı üzere hükmü hazırlayıp yazan kâtibin kimliğinin belli olmasına bürokratik işlemlerin seyri, doğruluğu ve takibi bakımlarından büyük önem verilmekteydi. Bunda hiç şüphesiz yukarıda da belirtildiği gibi, XVI. yüzyıl sonlarına doğru kâtib sayılarındaki artışın ve aynı adı taşıyan birkaç kâtibin bulunmasının önemli rolü olmalıdır. Ayrıca suiistimâle müsâit mâliye ahkâmı, mukataa kayıtları, tevcih ve nişan beratları ve hükümler için daha da itina gösterildiği düşünülebilir. Hatta yapılan bu kâtib suiistimâllerin kâtiblerin hayatlarına bile mâl olduğu bilinmektedir¹³. Bu bakımdan sadece *Mühimme* değil *Ruus*,

oğlu «Mühimme Defterlerindeki Muamele ve Kayıtlar Üzerine», *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, *Bildiriler*, İstanbul 1988, s.105, 109. Bu makalenin ek kısmında 61 numaralı *Mühimme*'deki kâtib listesinin fotokopisi bulunmaktadır.

10 BA, *Mühimme*, nr. 61, hüküm: 48, 50, 53, 81, 90-100.

11 BA, *Mühimme*, nr. 61, hüküm: 178.

12 BA, *Mühimme*, nr. 62, hüküm: 2 (Burada ayrıca muhtemelen Reisülküttabın titizliğinin bir eseri olarak, baş taraftaki birçok hükmün çok kısa özeti için ilgili hükmün yan tarafında çıkarıldığı dikkati çekmektedir).

13 Nitekim Selânikî, Ekim 1590'da, Divân'da ve Mâliye'de görev yapan kâtiblerin Şark seferi münasebetiyle serdarlara gönderilmek üzere hazırlanan tuğralı boş (beyaz) ahkâm kağıtlarını ellerine geçirip «müzevver hüküm ve berat» yazdıklarının hatta kâğıddan bir müddet sonra silinen mürekkep bile yaptıklarının tespit edilerek bunlardan ikisinin idam edildiğini ve altısının elinin kesildiğini, yedisinin küreğe konulduğunu, bir kaçının da Divân'dan uzaklaştırıldığını belirtir (*Tarih*, haz. M. İpşirli, İstanbul 1989, s. 227; kezâ diğer örnekler için bk. s. 835, 837). Ayrıca mâliye kâtiblerinden Altıboğça-oğlu adlı bi-

Nişan, *Tahvil* kayıtlarını hâvi defterlerde bu tip rumuzlara daha fazla yer verildiği görülmektedir. Nitekim KK, nr. 7530'da, sefere katılmayan çavuşlarla ilgili hükümlerin yan taraflarında iki ayrı kâtibin rumuzuna rastlanmaktadır¹⁴. Ayrıca bu gibi rumuzların en çok görüldüğü defter serilerini nişan ve tahvil bürosundaki defterler teşkil etmektedir. Meselâ Kepeci tasnifindeki Nişancı Kalemî (A. NŞT) kodu ve Divan Kalemî kodu altında kayıtlı bulunan XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren timar, zeamet tevcihi, feragat, tahvil vs. gibi hükümleri ihtiva eden defterlerin pek çoğunda ilgili hükümlerin yanlarına kâtib rumuzlarının belirtildiği dikkati çekmektedir (bk. BA, KK, nr. 74-179). Ayrıca aynı şekilde kayıtları ihtiva eden ve *Mühimme Defterleri* arasında 1 nr. ile kayıtlı olan defterde de bu gibi rumuzların yer aldığı görülmektedir. Yine BA, A. NŞT defterleri tasnifindeki 1009/1600 tarihli 1171; 1013/1650 tarihli 1178 ve 1182 numaralı defterlerdeki hükümlerin hepsinin yan taraflarında iki kâtibin rumuzu bulunmaktadır. Hatta bu sonuncu defterde «Ayn» rumuzlu kayıtlar da mevcuttur (KK, nr. 1182, s. 7, 9). Tahvil ve Nişan kayıtlarını hâvi 1580 tarihli bir başka defterde¹⁵ ise, nöbetleşe görev yapmış kayıtları tutan kâtiblerin rumuzlarına da yer verilmiştir. Buna göre,

I. Nöbetli :

(غنا) (مر) (م) (ص) (ان) (صد) (جم) (على) (مو) (مم) (حود)

II. Nöbetli :

(ل) (عبد) (حمد) (صو) (محمود) (امانى) (اياس) (ك) (مد) (عد)
(د) (م) (حا)

rinin «tezvîr» hükmü yazdığı gerekçesiyle görevden alınması hakkında bk. 26 Rebiülâhür 997/15 Mart 1589 tarihli kayıt: BA, A. RSK, nr. 1469, s. 3. Muhtemelen bu tarihteki hâdise, Divân kayıtlarının daha dikkatle tutulma ve kontrolüne yol açmış olmalıdır. XVII. yüzyıl başlarına doğru bir kısım defterlerde bu tip rumuzların çoğalmasının bu olayla irtibatı da düşünülebilir.

14 Bk. BA, KK, nr. 7530, s. 66-67'de III. Mehmed ile Eğri seferine katılıp bilâhure serdarlarla sefere gitmeyen kırk çavuşlara dâir Vezîriazam Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümler.

15 BA, A. NŞT, nr. 1092, s. 1.

Görüldüğü gibi gerek buradaki, gerekse 60 ve 61 numaralı *Mühimme*'lerdeki kâtiblerin rumuzları ile aşağıda listesi verilecek olan kâtiblerin rumuzları arasında benzerlikler vardır. 1580-1587 döneminden itibaren bu kâtiblerin bir kısmının zamanla zeâmet tasarruf ederek 1604'te ileri derecede kıdemli kırklı kâtibler silkine katıldıkları söylenebilir. Bunların bir kısmının açık isimleri ise, 1604 tarihli kayıtlarla başlayan defterde bulunmaktadır.

••

Burada Ayn Ali Efendi münâsebetiyle üzerinde durulacak olan ve 1012/1604'te hazırlandığı anlaşılan defter I. Ahmed'in cülûsu sonrasında beratlarını tecdid ettiren ve sefere ancak pâdişah çıktığında katılan zeâmet sahibi kıdemli kırk Divân kâtibi, Defter-i hakanî ve Maliye kâtibleri ile çavuşların listelerini ihtiva etmektedir. Bu defter iki nüsha olarak hazırlanmış olup biri sadece o yıldaki yâni 1012'deki durumu aksettirmekte, diğerine ise 1018'e kadar vâki olan görev değişiklikleri, tayinler veya kadro boşalmaları ile ilgili kayıtlar eklenmiş bulunmaktadır¹⁶. Buradaki kayıtlara göre, kâtibler sadece kendi adlarına dayalı veya dayalı olmayan bir takım anlamsız işaretler değil, aynı zamanda anlamlı, belirli bir özelliği yansıtan veya âile isimlerine dayanan lekablar almışlardır; bazıları da mensup oldukları mahalli gösteren nisbetler kullanmışlardır. Her iki defterdeki kayıtlar nazarı itibâra alınarak bu rumuzlar şu şekilde tasnif edilebilir :

16 BA, KK, nr. 7530'da yer alan kırklı kâtiblere âit defter esas alınarak bunların imtiyazları ve durumları hakkında bir çalışma yapılmakta olduğundan (bk. C. Woodhead, «Research on the Ottoman Scribal Service», s. 316, not. 14) burada bu defterin ilk şekli olan ve daha sonraki kayıtları ihtiva etmeyen yeni açılan tasniflerde rastladığımız A. DFE, nr. 68'i esas alıp tam metnini ekte aynen verdik. Woodhead, KK. 7530'u kullanırken defterin tarihini içindeki bir kayda istinâden 1006/1597-98 olarak vermektedir («Aynı makale», s. 316). Defterin divân kâtibleri kısmındaki en eski tarih 1012/1604'tür ve ilgili kayıtlara yukarıda da belirtildiği gibi I. Ahmed'in cülûsu münâsebetiyle yer verilmiştir. Ayrıca yine Woodhead'in Ayn Ali Efendi'nin adını «'Aynî 'Alî» şeklinde yazdığı da belirtilmelidir.

a) Herhangi bir anlamı olmayan rumuzlar

Abdi (عبد), Mustafa (صف), Abdi (عب), Ali (ع), Mehmed (م), Mahmud (حود), Mahmud (جو), Yusuf (ستا), Ahmed (ل), Cafer (ف), Osman (فر), Kurd (ود), Mehmed (غتا), Husrev (نان), Ali (عين), Mustafa (و), Süleyman (سلپا), Ömer (عف), İbrahim (هم), Mehmed (دال), Ahmed (حد), Ali (هيا), Derviş (هيا).

b) Anlamı olan ve mahlas özelliği taşıyan lekablar

Mehmed (Ta'likî), Mahmud (Medhî), Hasan (Râsîd), Hasan (Hükmi), Ali (La'li), Mehmed (Ata), Mehmed (Zühd), Mustafa (Feyz), Mehmed (Mecd)¹⁷, Mustafa (Şâmi), Hamza (Kemani), Mustafa (Emâni)

c) Herhangi bir yere bağlı veya aile, baba adı ile kaydedilenler

Mahmud (Çavuş-zâde)¹⁸, Ali (Muharrir), İbrahim (Husrev Kethuda), Mehmed (Hacı), Ahmed (Çaşnıgir-zâde), Mahmud (Molla), Numan (Feridûn), Mehmed (Abdülbaki veled-i Yahya Bey), Abdülkerim (Hasan veled-i Yahya Bey), Seyyid Abdi (Es'ad), Mehmed (Silistre), Mehmed (Mısri)

Bu kâtibler kendileri ile ilgili kayıtlarda genellikle isim ve rumuzu veya sadece rumuzu ile anılmakta idiler. Meselâ Talikî Mehmed'in ölümü üzerine gediği Fî Mustafa'ya verilmiş¹⁹, bir başka-

17 1018 Rebiülâhırında (1609 Temmuz) reisülküttâb olarak sefere giden (A. RSK, nr. 1481, s. 52), bilâhîre 24 Cumâdelâhîre 1022/12 Temmuz 1613'de nişancı olan (A. RSK, nr. 1484, s. 68) Mehmed Mecd Efendi, 22 Züh'ce 1023/23 Ocak 1615'de yeniden reisülküttâb olmuştur (A. RSK, nr. 1484, s. 116).

18 3 Haziran 1581'de timar erbabı iken kâtib olan ve yaklaşık 25 sene bu hizmeti yürüten Kâtib Mahmud'un kariyeri için bk. C. Woodhead, «Aynı makale», s. 323, 324.

19 BA, KK, nr. 7530, s. 5; ölümü dolayısıyla gediği evâhır-ı Zilkade 1014/Nisan 1606'da alan Fî Mustafa, bilâhîre Reisülküttâb kalmamakamı iken 18 Rebiülâhır 1024/17 Mayıs 1615'te Defter emni kalmamakamı olmuştur (A. RSK, nr. 1484, s. 130).

sından ise yalnızca Mim Efendi veya Dal Efendi şeklinde bahsedilmiştir²⁰.

Burada zikredilen kıdemli kâtibler arasında bâzı mâruf simalar da bulunmaktadır. Reisülküttâb ve nişancı, sonra beylerbeyi olan Yahya Paşa²¹, tarihçi Hasanbey-zâde Ahmed²², şehnâmecî ve münşi Hasan Hükmi²³, nişancı Feridun Bey'in oğlu Numan²⁴ bu meyanda zikredilebilir; ayrıca 1012/1604'den az önce vefat ettiği anlaşılan Mehmed Taliki'nin (KK, nr. 7530, s. 5) de tarihçi, şehnâmecî Taliki-zâde Mehmed Subhî ile ilgisi tahkike muhtaçtır.

20 BA, KK, nr. 7530, s. 7.

21 III. Murad'ın üzerinde büyük nüfuzu olan Şeyh Şüca'nın damadı Yahya Çelebi Efendi, 14 Şevvâl 1001/14 Temmuz 1593'te ilk defa reisülküttâb olmuştur. İkinci reisülküttâblığı ise gurre-i Zilkade 1003/8 Temmuz 1595'tedir (Selânikî, *Tarih*, s. 324, 489).

22 «Hamd» rumuzu ile anılan ve bunu aynı zamanda mahlas olarak da kullanan tarihçi Hasanbey-zâde Ahmed, kırklı kâtibler arasında zikredilmiş ve bu gediği Ocak 1599'da almıştır: Bk. Liste, nr. 35. Hayatı ve eserleri için bk. O. Köprülü, «Hasanbey-zâde», *JA*, V/1, 334-336. Önce Defter-i hakanî emînliği kaimmakamı (tayin: 15 Rebiülâhır 1013/10 Eylül 1604), hemen ardından asaleten defter emini (tayin: 15 Şaban 1013/18 Ocak 1604) olması için bk. A. RSK, nr. 1477, s. 21.

23 Ekteki listede 13. numarada yer alan Hasan Hükmi, 2 Muharrem 1013/31 Mayıs 1604'te reisülküttâb kaimmakamı olmuşken Kasım Paşa tarafından görevden alınmış, ancak 21 Rebiülâhır / 16 Eylül'de tekrar kaimmakam olmuş, oğulları Mustafa ve Osman'a Divân-ı humâyûn kâtibliği şagirdliği verilmiştir (A. RSK, nr. 1477, s. 2, 21, 43). Muharrem 1014/Mayıs 1605'te yeniden reisülküttâb kaimmakamı olan Hükmi, 23 Şaban 1014/3 Ocak 1606'da asaleten, «kitâbet, zeâmet, müteferrikalık ve kırklı gediği» ile reisülküttâblığa getirilmiş (KK, nr. 256, s. 5, 32), birkaç ay sonra nişancı olmuş (KK, nr. 7530, s. 7), A. RSK, nr. 1484'deki ruus defterini 4 Safer 1023/16 Mart 1614'ten itibaren reisülküttâb sıfatı ile tutmaya başlamış (s. 82), 22-23 Zilhicce 1023/23-24 Ocak 1615'te yeniden nişancı olmuştur (KK, nr. 7530, s. 116).

24 Kâtib Numan için bk. Liste, nr. 34. Ayrıca Woodhead, «Aynı makale» s. 318, 323.

25 Taliki-zâde Mehmed Subhî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Woodhead bunu tahmini olarak 1599 dolayları göstermiştir («From Scribe to Litterateur», s. 55). Buradaki Mehmed Taliki şayet o ise, ölüm tarihi 1603-1604 dolay olacaktır. Onun şehnameciliğe tayinine dair Selânikî'nin verdiği tarihi bir ruus kaydı daha erken bir zamana götürmektedir: «Şâhnâme-güylük, bâ-nesr, bâ-hatt-ı humâyûn : Divân-ı âli kâtiblerinden olup Hamid ve gayrı sancaklarda elli beş bin akça zeâmeti olan Kâtib Mehmed Subhî rikâb-ı humâyûna ruk'a sunup ehl-i kalem ve sâhib-i ma'rifet olmağla her vechile nazm u nesre kadir

Netice olarak denilebilir ki, söz konusu defterlerde yer alan rumuzlar, kâtiblerin lekab, mahlas alma geleneğinin yaygınlık kazandığı devreye ait uygulamaya örnek teşkil etmekte olup bunların anlamsız birer işaret değil bugünkü bürokrasinin benzer bir tatbikatının eski bir emsâli olarak önemli bir özelliği aksettiren, aynı zamanda Osmanlı bürokrasisinin gelişme sürecinin bir göstergesi olan kayıtlar şeklinde görülmesi gerekmektedir. Kâtib zümresinden yetişen ve Osmanlı kültür hayatında isim yapan (Ferîdûn) Ahmed, Gelibolulu Mustafa (Âli), (Ta'liki-zâde) Mehmed, (Resmî) Ahmed, (İzzi) Süleyman, (Subhî) Mehmed gibi şahsiyetler yansırı XVIII. yüzyıldan itibaren devletin idarî kademelerinde en üst seviyeye ulaşan (Râmî) Mehmed Paşa, (Râgıb) Mehmed Paşa, (Hâmid) Hamza Paşa, Mehmed Emin (Âli) Paşa gibi idareciler bu teâmülün bir tezâhürü olarak asıl isimlerinden ziyâde almış oldukları lekabları ile anılmış ve tanınmışlardır.

EK

BA, A. DFE, nr. 68 :

I) Divân-ı humâyûn hizmetine ta'yin olunup min-ba'd serdârlar ile sefere gitmeyüp rikâb-ı humâyûn ile eşmek fermân olunan gedikli kırk nefer Divân kâtiblerinin defteridir.

- 1 — Ze'âmet-i be-nâm-ı Yahya Bey, reisülküttâb Beylerbeyi olmağla Kâtib Receb Bey'e ferâgat etmeğın verilüp ba'dehû tecdid eylemişdir, fi gurre-i Zilhicce sene 1012 (1 Mayıs 1604).
- 2 — Ze'âmet-i Kâtib Abdî, (عبد), Müteferrika-i dergâh-ı âli
- 3 — Ze'âmet-i Kâtib Mustafa (مصطفى)
Mezkûr nişân-ı humâyûnun tecdid eylemişdir, fi 4 Zilhicce sene 1013 (23 Nisan 1605).

olduğın bildirüp lisân-ı Türki'de Humâyûn-nâme tarzında Şâhnâme-güylüğe tâlib ü râgıb olup ve mukaddemâ ba'zı hususlarda inşâ eylediği mü'ellefâtın sunup nazar-ı şerifleri müteallık oldukda karîha-i müstakimesi olmağla Türki Şâhnâme-güylük hizmetinde olmak buyruldu» (8 Zilkade 999/28 Ağustos 1591: BA, A. RSK, nr. 1473, s. 124). Selânikî ise Lokman'ın azlı ile onun yerine Muharrem 1004/Ekim 1595'te bu göreve getirildiğini yazar (*Tarih*, s. 515).

- 4 — Ze'âmet-i Kâtib Abdî (عب), an-emîn-i tezakir
Mezkûr elinde olan nişân-ı humâyûnu tecdid eylemişdir, fi 24 Zilkade sene 1012 (24 Nisan 1604).
- 5 — Ze'âmet-i Kâtib Ali (ع)
Mezkûr elinde olan nişân-ı humâyûnu tecdid eylemişdir, fi 29 Zilkade sene 1012 (29 Nisan 1604).
- 6 — Ze'âmet-i Mehemed (م), Müteferrika-i dergâh-ı âli
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eyledi, fi 24 Zilkade sene 1012 (24 Nisan 1604).
- 7 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Ta'likî (تليق)
Halil Paşa'ya tâbi Atâ'ya verilmişdir.
- 8 — Ze'âmet-i Kâtib Mahmud Medhî (مدحي)*
- 9 — Kâtib Ali Muharrir (محرر)**
Oğluna verilmişdir.
- 10 — Kâtib Hasan Râsîd (راسد)***
- 11 — Ze'âmet-i Kâtib Hamza Kemânî (كمانى), Müteferrika-i dergâh-ı âli
- 12 — Ze'âmet-i Kâtib Mahmud (محمود)
- 13 — Ze'âmet-i Kâtib Hasan Hükmi (حكيم)
Müşârûn-ileyh elinde olan berâtı tecdid eylemişdir, fi 23 Zilkade sene 1012 (23 Nisan 1604).
- 14 — Ze'âmet-i Kâtib Mahmud (محو)
Mezkûr elinde olan nişân-ı humâyûnu tecdid eylemişdir, fi 21 Zilhicce sene 1012 (21 Mayıs 1604).
- 15 — Ze'âmet-i Kâtib Ali La'li (لالى)

* Ölümü dolayısıyla gediği oğlu Pîr Mehemed'e Mart 1603'te verilmiştir (BA, KK, nr. 7530, s. 6).

** Ölümü sebebiyle gediği Aralık 1603'te küçük yaştaki oğlu Davud'a verilmişken, katiblik hizmetini yerine getiremeyeceği için gedk Kâtib Him İbrahim'e tevcih edilmiştir (BA, KK, nr. 7530, s. 6). Ayrıca burada «Zeâmet» başlığı yok.

*** «Zeâmet» başlığı yok.

- 16 — Ze'âmet-i Kâtib Mahmud Çavuşzâde
- 17 — Ze'âmet-i Kâtib İbrahim [b.] Husrev Kethuda
- 18 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Atâ (عطا)
Mezkûr elinde olan nişân-ı humâyûnu tecdid eylemişdir, fi 20 Zilhicce sene 1012 (20 Mayıs 1604).
Ayn (عين). (Resid) //.
Mezkûr fevt olup gedüğü mahlûl olmağın Tezkireci Uzun Efendi'ye fermân olunup nişân-ı humâyûn yazılmışdır, fi 13 Şevvâl sene selâse aşere ve elf (4 Mart 1605).
- 19 — Ze'âmet-i Kâtib Yusuf (يوسف), Müteferrika-i dergâh-ı âli
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eyledi, fi 31 Zilhicce sene 1012 (21 Mayıs 1604).
- 20 — Ze'âmet-i Kâtib Ömer
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eylemişdir, fi 20 Zilkade sene 1012 (20 Nisan 1604).
- 21 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Zühd (زهد)
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eylemişdir, fi 20 Zilkade sene 1012 (20 Nisan 1604).
- 22 — Ze'âmet-i Kâtib Mustafa Feyz (فيض)
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eyledi, fi 25 Zilkade sene 1012 (25 Nisan 1604).
- 23 — Ze'âmet-i Kâtib Ahmed (احمد)
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eylemişdir, fi 25 Zilkade sene 1012 (25 Nisan 1604).
- 24 — Ze'âmet-i Kâtib Cafer (ف)
Mezkûr fevt olmağın gediği emekdarlardan Kâtib Memişah Lem'î'ye verildi, fi 17 Zilkade sene 1012 (17 Nisan 1604).
- 25 — Ze'âmet-i Kâtib Osman (عثمان)
Mezkûr nişân-ı humâyûn tecdid eylemişdir, fi 28 Zilhicce sene 1012 (28 Mayıs 1604).

- 26 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Hacı (حاجي)
Elinde olan nişânı tecdid eyledi, fi 8 Zilhicce sene 1012 (8 Mayıs 1604).
- 27 — Ze'âmet-i Ahmed Çaşnigîr-zâde, bâ-ulûfe
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eylemiştir, fi 23 Zilhicce sene 1012 (23 Mayıs 1604).
- 28 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Mecd (مجد), Müteferrika-i dergâh-ı âli.
- 29 — Ze'âmet-i Kâtib Kurd (كرد)
- 30 — Ze'âmet-i Kâtib Mahmud Molla (ملا)
- 31 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed (غنا)
Fevt olmağla gedüğü Âli (عالی) Ali'ye verilüp nişânın tecdid eylemiştir.
- 32 — Ze'âmet-i Kâtib Husrev (تان)
- 33 — Ze'âmet-i Kâtib Ali (عين), Müteferrika-i dergâh-ı âli.
Mezkûr nişân-ı humâyûnu tecdid eylemiştir, fi 26 Zilkade sene 1012 (26 Nisan 1604).
- 34 — Ze'âmet-i Kâtib Numan [b.] Feridûn, Müteferrika-i dergâh-ı âli.
Mezkûr fevt oldu deyü gediği alınup âhara verilüp fevti gayr-ı vâki' olmağın nişân-ı humâyûnu tecdid eyledi, fi gur-re-i Zilhicce sene 1012 (1 Mayıs 1604).
- 35 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Abdülbaki veled-i Yahya Bey, reisülküttâb.
Mezkûr fevt olup gediği mahlûl olmağın seb'a ve elf cumâdelâhiresinde Hasanbey-zâde Ahmed Hamd (حمد) Efendi'ye verilmeğın tecdid-i nişân eyledi, fi 28 Zilkade sene 1012 (28 Nisan 1604).
- 36 — Ze'âmet-i Abdülkerim Hasan veled-i Yahya Bey, reisülküttâb.
Mezkûr fevt olmağla Him (هم) İbrahim Efendi'ye verilmeğın tecdid-i berât eyledi, fi 23 Zilkade sene 1012 (27 Nisan 1604).

- 37 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Musa Bey
Elinde olan nişân-ı humâyûnu tecdid eylemiştir, fi 20 Zilhicce sene 1012 (20 Nisan 1604).
- 38 — Ze'âmet-i Kâtib Seyyid Abdi Es'ad (اسعد)
Müşârün-ileyh elindeki nişân-ı humâyûnu tecdid eylemiştir, fi 24 Zilhicce sene 1012 (24 Mayıs 1604).
- 39 — Ze'âmet-i Kâtib Ayas
- 40 — Ze'âmet-i Kâtib Mustafa Şâmi (شامي)
Elinde olan berâtı tecdid etmiştir, fi 26 Zilkade sene 1012 (26 Nisan 1604).
- Gedikli olan kırk nefer kâtib bu mahalde temâm oldu.
- II) Âsitâne'de Divân-ı humâyûn hizmetine ta'yin olunan on beş nefer Defter-i hakanî kâtibleridir :
- 1 — Ze'âmet-i Kâtib Ömer, Emin-i sâbık
  - 2 — Ze'âmet-i Kâtib Kadri
  - 3 — Ze'âmet-i Kâtib Ahmed, Sakızı
Mezkûr fevt olmağın gedüğü Defter emini Hasan Efendi'nin oğlu Mahmud'a verilmiştir, fi evâhır-ı Muharrem sene 1013 (Haziran 1604).
  - 4 — Ze'âmet-i Kâtib Hasan Bey Arnavud
  - 5 — Ze'âmet-i Kâtib Perviz
  - 6 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Ayn (عين)
  - 7 — Ze'âmet-i Kâtib Şeyhi
  - 8 — Ze'âmet-i Kâtib Mustafa Suhte
  - 9 — Ze'âmet-i Kâtib Mehemed Karamani
  - 10 — Ze'âmet-i Kâtib Derviş
  - 11 — Ze'âmet-i Kâtib Ömer Semin
  - 12 — Ze'âmet-i Kâtib Muslı Ustrumça
  - 13 — Ze'âmet-i Memi
  - 14 — Ze'âmet-i Kâtib Muslı, şâgird-i Hüseyin Çelebi
  - 15 — Ze'âmet-i Kâtib Mustafa, tezkireci
- Onbeş nefer defter-i hakanî kâtibleri dahi bu mahalde temâm olmuştur.

دیوان هایون خد متنه تعین اولمیش

من بعد سردار اوله سفر کیم ایون

کتاب هایون ایله اشک فرمان اولمیش

کدیلی قون نغز دیوان کابلیک و غنیمت

کتاب عبدالله عیب
شماره ۲۲۴۴

کتاب محمد مرعی بیات
شماره ۱۱۹۲

کتاب سید عبدالله اسعد
شماره ۱۰۲۵۱۲

کتاب کاتب ایمن
شماره ۱۱۱۱

کتاب عبدالله عیب
شماره ۲۲۴۴

کتاب محمد مرعی بیات
شماره ۱۱۹۲

کتاب سید عبدالله اسعد
شماره ۱۰۲۵۱۲

کتاب کاتب ایمن
شماره ۱۱۱۱

I. A. DFE, nr. 68

کتاب عبدالله عیب
شماره ۲۲۴۴

کتاب محمد مرعی بیات
شماره ۱۱۹۲

کتاب سید عبدالله اسعد
شماره ۱۰۲۵۱۲

کتاب کاتب ایمن
شماره ۱۱۱۱

کتاب عبدالله عیب
شماره ۲۲۴۴

کتاب محمد مرعی بیات
شماره ۱۱۹۲

کتاب سید عبدالله اسعد
شماره ۱۰۲۵۱۲

کتاب کاتب ایمن
شماره ۱۱۱۱

II. BA, KK, nr. 7530

Handwritten text in the left margin of page 148, including a date '۱۱۱۴' and various lines of script.

قول قیدی در زمان حضرت
حسن افندی طول الله عمره
فی غرة محرم الحرام سنة اربع عشر و اربع مائة
۱۱۱۴

Handwritten text in the center of page 148, including a date '۱۱۱۴' and various lines of script.

تبعه ابرتی و بازار ابرتی اول

صد جو نخرج جفج حن خم **بایا** پنجب
 را نما سف **عل** **خندان** **علاء** **نا** **سلسر**
 هفتا **هوی** **سندبکر** **شفا** **مدر** **مط** **مصد**
میلور **میل** **میل** **میل** **میل** **میل**

بهارار و مناطی کونا ریدر ثانیه

دال سرد **حسین** **محمد** **ناله** **ضری** **علاء** **قادر**
عل **حور** **حور** **حور** **حور** **حور**
ان **قرد** **ص** **ص** **ص** **ص**

